

MÂTÜRÎDÎ DÜŞÜNCE SİSTEMİNİN DAYANDIĞI TEMEL TASAVVURLAR

GELENEĞİN İNKİŞAFINDAN GELECEĞİN İNŞASINA

Editör: EMİNE ÖĞÜK

ilâhiyât 601

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

*Mâtürîdî Düşünce Sisteminin Dayandığı Temel Tasavvurlar
-Geleneğin İnkışafından Geleceğin İnşasma-*

Editör: EMİNE ÖĞÜK

ISBN 978-625-7404-12-9

1. Baskı: Haziran 2021

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: TAVOOS

Sayfa Düzeni: TAVOOS

Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Baskı: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat. Hiz. San. Tic. A.Ş.

Matbaa Sertifika No: 49599

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara

Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68

ilahiyatyayin@gmail.com

BİLGİNİN ONURU:
İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA BİLMEK,
BİLGİ VE BİLEN ÜZERİNE BAZI MÜLAHAZALAR

Hülya ALPER

PROF. DR., MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Bak ve hakikat takipçisi bir âlim olarak Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) fikir dünyasında belirleyici bir rol oynayan ve onun düşünce yönteminin karakterini ortaya koyan temel konulardan biri de şüphesiz onun bilgi tasavvurudur. Ana tasavvurlar üzerinden Mâtürîdî düşünce sisteminin bugüne taşındığı bu çalışmaya katkı sağlamak amacıyla, burada giriş kabilinden onun bilgi tasavvuruna ışık tutacak bazı mülahazalarda bulunulacaktır.

Bilgi tasavvuru denilince Mâtürîdî epistemolojisinin yeniden konu edinileceği akla gelebilirse de bu tebliğde bilgi elde edilme yolu olarak esbabü'l-ilimden bahsetmeden, daha genel bir bakış açısıyla, bugünün şartlarını da gözeterek bazı tespitler yapılacaktır. Mâtürîdî'nin bilgiye ulaşma yöntemi, bu yöntemde duyu, akıl ve haberin yeri üzerine yeterince çalışma bulunduğu

varsayılarak burada onun bilmek, bilgi ve bilene dair yaptığı yorumlar ve yaklaşımlar özeline odaklanması hedeflenmiştir.

Esasen bu tebliğ, bilginin ve bilmenin bir metaya dönüştürülerek tüketim nesnesi haline getirildiği, tüketilirken de bir bakıma değersizleştirildiği günümüz dünyasında Mâtürîdî'den hareketle bilmenin, bilginin ve bilenin önemine dikkat çekmeyi de amaçlamaktadır. Zira bilginin kıymetinin ekonomik ölçütlerle belirlendiği, hatta *rasyonel cehâlet* (*rational ignorance*) gibi kavramlarla maddî çıkara göre bilgisizliğin mantıklılığının kavramsallaştırıldığı bir dünya düzleminde, Mâtürîdî özelinde İslâm düşünce geleneğinin bilgi anlayışının gündeme taşınması önem arz etmektedir.

Bu bağlamda öncelikle belirtmek gerekir ki bilgi temelli bir sistem inşa eden İmam Mâtürîdî, kelâm düşüncesinin tamamında bilgiye, bilgiye götürdüğü için akletme ve araştırmaya ayrıcalıklı bir konum biçmiştir. İslâm düşünce tarihindeki pek çok düşünür gibi Mâtürîdî de “hem tanrı, âlem ve insanın kavranmasında ve bilinmesinde hem de vahyin ve vahyî bilginin gerçekliği konusunda akla temel bir rol yüklemiş ve onu, inancın ve her türden bilginin temellendirilmesinde ve kanıtlanmasında birinci dereceden kaynak olarak görmüştür.”¹ Aklın “ibret ve nazar” için yaratıldığını zikreden² ve Allah Teâlâ'nın akli hüccet kıldığını beyan eden³ Mâtürîdî onu ayrıcalıklı bir yere oturtmuştur. Bundan dolayı Mâtürîdî sistemi “aklın önceliği vahyin gerekliliği” şeklinde ifade edilebilir.⁴ Mâtürîdî akılcılığına burada sadece atıf yapmakla yetinilerek

¹ Ömer Mahir Alper, “İslâm Akıl ve Hakikat”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 7/3 (2010), 58.

² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 2003.

³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, 355.

⁴ İmam Mâtürîdî'nin düşüncelerinin bu bakışa açısıyla ayrıntılı bir açıklaması için bk. Hülya Alper, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 157-164.

devam eden kısımda genel anlamıyla onun bilgiye bakışı üzerinde durulacaktır.

Mâtürîdî'nin bilgi ve bilmek hakkında nasıl bir yaklaşım içinde olduğu, ulû'l-elbâb ifadesini akıl ve anlayış sahibi olanlar (zü'l-fehm ve'l-akl) şeklinde izah etmesinde;⁵ Allah'ın kendilerini sevdiğini beyan ettiği muhsinleri tefsir ederken ihsanın ilim ve marifet olabileceği yorumunda;⁶ ilmin, sahibini yüce bir ahlaka yönelttiği beyanında;⁷ ilmin hayat, cehâletin ise ölüm olduğu tanımlamasında⁸ açıkça görülmektedir. Yine Mâtürîdî'nin ilmi imana öncelemesi, imanın tasdik olduğu, tasdik in ise bildiren sonra gerçekleşeceği vurgusu,⁹ marifetin kişiyi tasdik sevk edebileceği açıklaması¹⁰ da bilhassa dini alanda ilme verdiği konumu gösteren başka bir delildir.

Mâtürîdî'nin ilme verdiği bu değer kuşkusuz vahyi ilkelere dayanmaktadır. Zaten onun bu bağlamdaki düşünceleri daha ziyade ilgili âyetlere yaptığı yorumlarda açığa çıkmaktadır. Burada hemen Mücâdele Sûresi'nde ilim sahiplerinin derecelerle yükseltileceğine dair ilâhi bildirim¹¹ atf yapmak gerekir. Mâtürîdî âyetin tefsirinde ilmin, cihad ve diğer ibadetlerden üstün olduğunu belirtir ve müminlerden kendilerine ilim verilenlerin, ilim verilmeyenlerden yükseltileceği açıklamasını yapar.¹² Kur'an-ı Kerim'de Allah yolunda cihad edenlerin, et-

⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmed Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 2/190.

⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/426.

⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Halil İbrahim Kaçar (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 8/41.

⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/476.

⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ertuğrul Boynukalın (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 6/ 437.

¹⁰ Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, 613.

¹¹ el-Mücâdele 58/11.

¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Muhammet Masum Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010), 15/47-48.

meyenlerden üstünlüğü zikredildiği,¹³ müslümanlar arasında Allah yolunda cihadın önemi ve değeri bilindiği için Mâtürîdî, ilmin üstünlüğünü bilhassa cihadla kıyaslayarak belirtmiş olmalıdır. Nitekim bilindiği üzere bir başka âyette de topluca savaşa çıkılmaması, döndüklerinde onları uyarmak için dinde tafakkuh eden bir grubun geride kalması emredilmektedir.¹⁴ Konuyu tartıştığı yerde bu âyetlere de yer veren Mâtürîdî “Şayet müminlere âlimlerin sözlerini benimsemek gerekli olmasaydı, kavimlerini uyarmak da âlimlere gerekli olmazdı.”¹⁵ şeklinde bir mantıkla görüşünü ortaya koymaktadır. Böylece o âlimlere uyurma, topluma ise âlimlerin sözünü dinleme görevini yüklemektedir.

Bir Kur’an filozofu ve yorumcusu olarak İmam Mâtürîdî, vahyin öğretisini izleyerek varlıklar içinde inanan insanların, insanlar arasında da âlimlerin “onuru” hak ettiğini düşünmekte ve ilim sahibinin başka herhangi bir şeyde onur aramasına ihtiyacı bulunmadığını vurgulamaktadır. Mâtürîdî, bir âlim için izzet ve övünç kaynağı olarak sadece ilmin kâfi geleceğini şu ifadelerle beyan etmiştir:

“Her müslümanın İslâm’la, Allah Teâlâ’nın kendisini seçtiği dini ile onur duyması gerekir. Özellikle de ulemânın izzet ve övünçlerinin Allah’ın kendilerine verdiği ve seçkin kıldığı ilimle olması gerekir. Zira ilim, akabinde zilletin takip etmeyeceği, küçük düşme ve sıkıntının gelmeyeceği bir izzettir. Zikrettiğimiz bu izzet dışında kalan ise hemen zillete dönüşür. Düşünülürse sanki o gerçekte izzet değildir.”¹⁶

Sadece bu alıntı dahi Mâtürîdî düşünce dünyasında ilmin

¹³ en-Nisâ 4/95.

¹⁴ et-Tevbe 9/122.

¹⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, thk. Mehmet Boynukalın (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 3/294.

¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, thk. Halil İbrahim Kaçar (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007), 10/ 237-238.

yeri ve değeri konusunda bir dizi imalar içermektedir. Mâtürîdî bu konuyu Hz. Peygamber'in diğer insanlar gibi yemek yiyen çarşılarda gezen bir kişi olmasına karşı getirilen itirazlara cevaben daha önceki peygamberlerin de aynı durumda bulunduğunu beyan eden âyetin tefsirinde zikretmektedir. Burada ayrıca ilgili âyete dayanarak bineğe binmeyi mekruh gören görüşleri, gurur ve övünç sebebiyle binilmesi gerekçesiyle açıklamaktadır.¹⁷

Buna göre bir inananın gurur ve kibre kapılması yanlış olmakla kalmamakta, buna götürmesi muhtemel olan hallere karşı mesafeli durması da icap etmektedir. Hatta ilim en büyük fazilet ve övünç kaynağı olmasına rağmen Kur'ân-ı Kerîm'de "Her ilim sahibinin üstünde bir âlim vardır"¹⁸ âyetiyle ilim sahiplerinin de bir sınırı olduğu hatırlatılmaktadır. Mâtürîdî bu âyetin yorumunda, bir konuyu ayrıntılarıyla birlikte bilen ve o konuda bilgisi çok olan bir âlimin üstünde daha fazla bilen birinin bulunabileceğini belirtir. Yine âyette daha çok bilenle kastedilenin Allah Teâlâ olabileceğini de zikreder.¹⁹ Buradan hareketle ilim büyük bir onur sebebiyse de ilim sahibinin kendisinden daha fazla bilenlerin bulunabileceği realitesini dikkate alarak gurura kapılmamasının uygun olacağı söylenebilir. Zaten âlime düşen, ilmin verdiği onurla birlikte tevazuu da kuşanmasıdır.

Mâtürîdî'nin kendi hayatında gurur ve kibir anlamı çağrıştıran davranışlardan kesin bir şekilde uzak durması da herhalde böyle bir kaygıyla irtibatlıdır. Zaten Mâtürîdî hakkında yapılan anlatılarda onun ilmî yönü yanında takvası ve tevazuu ile de şöhrat bulduğu zikredilmiştir.²⁰ Hatta onun ilk dönem salih fa-

¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/237.

¹⁸ Yûsûf 12/76.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Hatice Boynukalın (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 7/341.

²⁰ Ebü'l-Hüseyn Muhammed İbn Yahyâ el-Beşâgarî, *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*

kihleri gibi Cuma namazı için dışarı çıktığında yürümesine engel olan bir rahatsızlığı bulunmadığında bir bineğe binmediği, herhangi bir hırka ya da gömlek²¹ giymeden sıradan insanlar gibi halk arasında yürümeyi tercih ettiği nakledilmektedir.²²

Kuşkusuz bugünün şartlarında binek değişmiştir. Ancak her hâlükârda binit, günümüzde de önem ve değerini korumaktadır. “Sahip olmayı” önceleyen bugünün dünyasında, binilen araba markası insanlar arasında hâlâ bir gurur ve statü göstergesi şeklinde sunulmaktadır. İnsanın sosyo-psikolojik yapısını çağları aşan bir şekilde tahlil eden Mâtürîdî düşünce dünyasında ise müslüman bir âlime düşen bunlardan uzak durmaktır.

Tam da bu noktada küçük bir parantez açarak yine günümüzde lüks bir hayatın dindarlıkla bir araya getirilip ve buna meşruiyet kazandırmak için kimi yerlerde kullanılan “Şüphesiz Allah Teâlâ bir kuluna bir nimet verdiği zaman o nimetinin eserini üzerinde görmeyi sever”²³ rivayetine Mâtürîdî’nin yaptığı yorumu aktarmak istiyorum. İmam Mâtürîdî bu hadisi zikrettiği yerde İbn Me’sûd’dan (ö. 32/652-53) naklen “Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Allah Teâlâ bir kimseye hayır verdiğinde, onun üzerinde görünsün! Aileden başla. Fazlasını ver! Kifayet miktarı (harcamandan dolayı) kınanmazsın.” hadisi ile “Allah Teâlâ bir kuluna nimetini genişlettiği zaman (nimet) onun üzerinde gözüksün” hadisini de paylaşır. Sonra da bunun “*sadaka ve maruf*” (güzel görülen işler)²⁴ olduğu şeklinde bir açıklama yapar. Bu

(İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 1648), 161b-162a.

²¹ Burada kastedilen kaftan gibi kişiyi haşmetli gösteren giysiler olmalıdır.

²² Muhammed b. İbrâhîm el-Hasîrî, *el-Hâvî fîl-fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, 402), 277a-b; Mehmet Kalaycı, “Zühd ve Melâmet Farklılaşması Bağlamında Hanefî Geleneğin Kuşeyrî’ye İlgisi”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdiyye Geleneği Tarih, Yöntem, Doktrin Prof. Dr. Bekir Topaloğlu Anısına*, ed. Hülya Alper (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 313.

²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1993), 4/438.

²⁴ Mâtürîdî marufu, her türlü iyilik ve hayır, aklı ve tab’da hüsün görülen her şey şeklinde açıklar. Ayrıca temelde iki yönden söz konusu olduğunu vurgular. Bunlar Peygamber’in Allah Teâlâ’dan getirdiği ve insanlara şeriat kıl-

açıklamaya İbn Me'sûd rivayetindeki "ailenden başla" ifadesinin delil olduğunu belirtir.²⁵ Hadisin anlamının kişinin kendisine yönelik harcaması olabileceği gibi başkasına yönelik infak ve sadakası da olabileceğini zikrettiği diğer bir yerde ise mal sahibinin kendisine zaten harcama yapacağı, ancak başkasına harcamadığında malı gizlemiş sayılacağı, dolayısıyla nimetin üzerinde görünmediği şekilde bir değerlendirme yapar. Böyle bir istidlâlle hadiste nimetin görünmesiyle kastedilenin kendine değil başkasına infak olabileceği düşüncesini delillendirir.²⁶

Mâtürîdî'nin bu farklı yorumu onun gösterişten uzak, mütevazı ama iyiliğin hakim olduğu bir hayata yönlendirmesi bakımından önem arz etmektedir. Her ne kadar bu yaklaşım doğrudan konumuzla ilişkili görülme de şüphesiz toplumda mütevazı olması beklenen ilk kesim ulemâ sınıfıdır. Dolayısıyla bu hususlar da Mâtürîdî'nin âlim profilini doğru bir şekilde çizebilmemize katkı sağlamaktadır.

Asıl toplumsal yapıda ulemaya verilen konum ve üstünlük Mâtürîdî düşüncesi içinde ulu'l-emr tanımlamasında açığa çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah ve Resulü'nden sonra itaat edilmesi emredilen ulu'l-emrin yöneticiler, kumandanlar, ulema, fukaha, hayır sahipleri gibi farklı yorumlarını veren İmam Mâtürîdî kim ve ne olursa olsun nihayetinde işi elinde tutanların "ilim ve basiret sahibi olması" gerektiğine vurgu yapmaktadır.²⁷ Zira ona göre bir kişiye itaat, ancak ilim ve basiret dolayısıyla emredilir. Bu bakımdan Mâtürîdî'nin anlayışında yönetimi elinde bulunduranların ilim sahibi olmasının, bir gereklilik

dığı ve onları davet ettiği hususlardır. Yine doğru aklın ve selim tabiatın güzel kabul ettiği hususlardır (bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ali Haydar Ulusoy (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2008), 11/234).

²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010), 17/251.

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/231.

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/292-293.

şeklinde düşünüldüğü söylenebilir.²⁸ Diğer taraftan Mâtürîdî, toplumun verdiği hükümlerde yöneticilerine itaat etmesi, yöneticilerin de fetvalarında âlimlere ittiba etmesi gerektiği sonucunun da ilgili âyetten çıkarılabileceğini ifade eder.²⁹ Bu görüş müminlerin topluca sefere çıkmamasını, dinde tefakkuh edecek bir gurubun, döndüklerinde savaşa gidenleri uyarmak için geride kalmasını emreden âyetle³⁰ de delillendirilmiştir.

Her hâlükârda âlimlerin başta yöneticiler olmak üzere, yukarıda da işaret edildiği üzere toplumu uyurma görevi bulunmaktadır. Bu bakımdan Kur'ân'da ümmetin niteliği olarak zikredilen *iyiliği emredip kötülükten nehyetme* görevinin sahipleri de âlimlerdir.³¹ Zira toplumsal düzenin korunması ve toplumun iyiye yönltilmesi noktasında önemli bir işlev gören iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma ilkesi, herkesin yerine getirebileceği bir iş değildir. Bu görev, yükümlülüğün bilinç ve farkındalığı yanında muhataba göre nasıl yerine getireceği bilgisine de sahip ilim adamları tarafından icra edilmelidir.

Hakkı beyan etme ve duyurma konusunda âlimlere sorumluluk yükleyen Mâtürîdî, diğer taraftan bu zorlu ve mühim süreçte âlimlerin de onurlu duruşunu kaybetme tehlikesine karşı bazı önerilerde bulunur. Öyle anlaşılıyor ki Mâtürîdî'ye göre bir âlimin muhatabını dikkate alarak konuşmasındaki ölçü karşısındakinin iyi ve güzeli idrak edebileceği bir dil tercih edilmesidir. Zira Mâtürîdî insanların övgü ve teveccühünü kazanma maksadıyla sözün uzatılması, süslü hâle getirilmesini açık bir şekilde eleştirmektedir. Mâtürîdî bugün için

²⁸ Mâtürîdî'nin ulu'l-emr kavramı hakkındaki düşüncelerine dair ayrıntılı bir değerlendirme için bk. Şaban Ali Düzgün, "De Facto Siyasal Otoriteden Meşru Siyasal İktidara: Mâtürîdî'nin Ulu'l-Emr Kavramsallaşması", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür, ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 14/1 (2017), 28-29.

²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/293.

³⁰ et-Tevbe 9/122.

³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/299.

popüler olma, şöhret kaygısıyla hareket etme gibi muhtemel durumlara karşı ağır bir uyarı yapmakta, insanların itibarını elde etmek maksadıyla sözü dolandırıp uzatarak güzelleştirmek isteyeninin cennet kokusu alamayacağına dâir bir haber nakletmektedir.³²

Diğer taraftan ilim sınıfının, bilhassa yönetimi elinde bulunduranlara karşı nasıl bir duruş içinde olması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Onun şu ifadeleri kendi döneminin sultanlarına karşı mesafeli duruşunun gerekçesini işaret etmesi bakımından da dikkat çekicidir:

“Meliklerin huzurunda bulunan ve onların meclislerine şahit olan bir ilim ehlinin, Mûsâ'nın kavminin Kârun'u uyardığı ve korkuttuğuyla melikleri korkutması ve uyarması; onların Kârun'a emrettiği gibi meliklere kendileri ve tebaları hakkında salahı emretmeleri, onların nehyettiği gibi nehyetmeleri üzerlerine vâciptir. Şayet (melikler) olumlu cevap verirlerse ne güzel. Aksi halde ilim adamları onlardan imtina ederler. Onlara gidip gelmekten el çekerler. Böyle yapmazlarsa yaptıklarının hepsinde onların (meliklerin) ortağı olurlar.”³³

Buna göre bir âlim, yöneticilerin maiyeti gibi hareket edemez, aksine daha üst bir bakışla onları iyiye yöneltip kötüden de sakındırma görevini yerine getirir. Tabii âlimlerin bunu yapabilmesi için yöneticiler nezdinde ayrıcalıklı bir yerde bulunmaları da gerekmektedir. Bu da yönetimin ilme itibar etmesiyle başlar. Mâtürîdî'ye göre böyle bir itibar olmadığında ise ilim adamları en azından pasif bir direniş şeklinde anlaşılacak bir tavır takınmalı, Hakk'a uygun olmayan söz ve eylemlerden uzak durarak onları reddettiğini bu duruşuyla göstermelidir.

Mâtürîdî'nin bazı şartlarda iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevinin düşebileceği yönündeki açıklamaları da böyle

³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/299.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/ 80; benzer bir anlam için ayrıca bk. 11/, 85.

bir pasif dik duruşla direnişi önerdiğine işaret etmektedir. Ona göre şayet içinde bulunulan ortamda iyiliğin emredilip kötülüğün nehyedilmesinden fitne ve fesadın doğması söz konusu olursa, iyiliği emredip kötülükten nehyetme eyleminin yerine getirilmesi zorunlu değildir. Böyle bir durumda âlimin, bu görevini yapmamasına ruhsat verileceği Mâtürîdî'nin metinlerinde zikredilmektedir:

“İyiliği emredip kötülüğü yasaklama farklı düzeylerde gerçekleşir. Kâfirlere karşı savaşla, müminlere karşı ise el ve dil ile yapılır. Bir konuda fesada girmediği sürece iyiliği emredip kötülükten sakındırmak gerekli olup farzdır. Aksi halde iyiliği emredip kötülükten sakındırmak münker olur. Böyle bir durumdan korkulursa bu fiilin terkinde müsaade edilir.”³⁴

Âlimlere yönelik bu gibi hükümler ve değerlendirmeler yanında ilim taliplerinin ilim alacağı kişilerle nasıl bir ilişki içinde olması gerektiğine dair bir takım prensipler de Mâtürîdî metinlerinde yer almaktadır. Mâtürîdî, tespit edilen bu prensipleri Hz. Mûsâ'nın, kendisine Allah katından ilim verilen kişiyle yaptığı yol arkadaşlığından çıkarım yaparak ortaya koymaktadır. Bu kıssaya dayanarak öncelikle o, fert ve toplum bazında ihtiyaç duyulan bilgi, uzak yerlerde olsa da insanın ilim talep etmesi ve ihtiyaç duyduğu ilmi almak için seyahat etmesi gerektiğini belirtir.³⁵ Daha geniş bir yorumla ilim elde etmek için her türlü sıkıntı ve zorluk göğüslenmelidir. İlim elde etmek isteyen kişinin önüne çıkan maddî ve manevî engelleri aşmaya çalışması bir zorunluluktur. Ayrıca ilim talibi, ilim yolunda çeşitli mânileri göğüslediği gibi kimden ilim alacağına da dikkat etmelidir. Mâtürîdî kendisinden ilim alınan kişinin, adalet ve maruf üzere bulunması gerektiğini düşünmektedir.

³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Mehmet Boynukalın (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 4/360.

³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Murat Sülün (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007), 9/82.

Mâtürîdî'ye göre talebe ilim aldığı kişide münker ve zulüm anlamına gelen davranışlar gördüğünde Hz. Mûsâ'nın (a.s.) arkadaşına yaptığı gibi ondan ayrılmalı ve ondan bilgi edinmeyi bırakmalıdır.³⁶

Mâtürîdî'nin bu anlayışına dayanılarak talebeye düşenin ilim aldığı kişide adaleti gözetme ve maruf ölçülerde davranma niteliklerini araması iken âlime düşen ilminin onurunu koruması ve ona riayet ederek adaletli bir hayat sürmesidir denilebilir.

Bu bakımdan bilmek bir onuru kuşanmak olduğu gibi aynı zamanda bir sorumluluğu da yüklenmek demektir. Esasen bilgi, sahibini, tabii olarak kendini (bilgiyi) dikkate alarak davranmaya götürmekle birlikte kişiyi bir yöne mecbur edecek güçte değildir. Bunun için iradenin de katılımı gerekir. Bu sebeple insanoğlu her zaman bildiğinin gereğini yerine getirmeyebilir. Ancak yine de her halükârda bilmek farklı açılardan da olsa mutlaka insanın eylemlerine bir şekilde tesir eder.

Üstelik bilgi sadece davranışlar üzerinde değil duygular üzerinde de etkilidir. Özellikle iman hayatı ile bilgi arasında doğrudan bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah'a karşı haşyeti O'nun kulları içinde ancak âlimler duyar"³⁷ buyurularak bilgi ile duygu arasındaki ilişkiye işaret edilmiştir. Bu âyetin farklı şekilde yorumlanabileceğini belirten Mâtürîdî, burada iki farklı bakış açısını vermektedir: Birincisi, Allah'ı bilen bir âlime, O'nun hükümranlığı, saygınlığı, kudreti ve yüceliğini bildiği için O'ndan haşyet duyması yakışıır. İkincisi, ölümden sonra dirileceğini bilen ve buna iman eden bir âlim, Allah'ın emrine karşı gelip O'na isyan edenin nasıl bir azaba uğrayacağını bilmesi sebebiyle O'nun emir ve yasaklarına karşı gelmekten korkar. Bu yorumların devamında Mâtürîdî, âyette âlimlerle kastedilenin müminler de olabileceğini ifade

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/84.

³⁷ el-Fâtr35/28.

etmektedir.³⁸ Her hâlükârda ne şekilde yorumlanırsa yorumlansın bir konuda bilgi ile o konuya dair duygu arasında irtibat kurulduğu açıktır.³⁹

Bütün bu mülahazalardan sonra temel ve üst kavramları tevhit ve rubûbiyyet olan Mâtürîdî düşünce sisteminin tamamında hâkimiyet kuran aşkın boyutun, bilgi hakkında da belirleyiciliğini vurgulamak gerekir. Mâtürîdî dünya görüşü içinde bilgi, sadece yatay düzlemde gerçekleşen bir olay değildir. Öyle ki öğretim sırasında dahi ilmin meydana gelmesi Allah Teâlâ'nın lutfuyla söz konusudur. Bu nedenle talebeler, ilâhi lutfu muhatap olmaları bakımından farklılaştıkları için öğretim aynı da olsa ilim elde etmede farklılaşırlar.⁴⁰ Zira Mâtürîdî'ye göre nesnelere tanıma ve bilme yolu aslında yaratılış (hilkat) değil Allah Teâlâ'nın lutfu ve keremidir.⁴¹ Dolayısıyla insana düşen bilgi peşinde koşarken bilgiye ulaşmanın ve onda bilginin yaratılmasının Allah'ın lutfuyla gerçekleştiğinin farkında olarak başarı ve yardımı sadece O'ndan dilemesidir.

Ve billahi tevfîk.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. VI Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1993.
- Alper, Hülya. *Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.
- . *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

³⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Yavuz (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2008), 12/36.

³⁹ Aslında bu irtibat marifetullah ile muhabbetullah arasında açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıntı için bk.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Muhammet Masum Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2009), 14/191.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/76.

- Alper, Ömer Mahir. "İslâm Akıl ve Hakikat". *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 7/3 (2010), 39-72.
- Düzgün, Şaban Ali. "De Facto Siyasal Otoriteden Meşru Siyasal İktidara: Mâtürîdî'nin Ulu'l-Emr Kavramsallaşması", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür, ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 14/1 (2017), 24-35.
- İbn Yahyâ el-Beşâgarî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed. *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*. İstanbul. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 1648, 1a-169a.
- Hasîrî, Muhammed b. İbrâhîm. *el-Hâvî fi'l-fetâvâ*. İstanbul. Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, 402, 1a-278b.
- Kalaycı, Mehmet. "Zühd ve Melâmet Farklılaşması Bağlamında Hanefî Geleneğin Kuşeyrî'ye İlgisi". *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdiyye Gelenegi Tarih, Yöntem, Doktrin Prof. Dr. Bekir Topaloğlu Anısına*. ed. Hülya Alper. 305-337. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Vanlıoğlu. 2. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Mehmet Boynukalın. 3. Cilt İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Mehmet Boynukalın. 4. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Ertuğrul Boynukalın. 6. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Hatice Boynukalın. 7. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Halil İbrahim Kaçar. 8. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Murat Sülün. 9. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007.
- *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Halil İbrahim Kaçar. 10. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007.
- *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Ali Haydar Ulusoy. 11. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2008.

- *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Yavuz. 12. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2008.
- *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Muhammet Masum Vanlıoğlu. 14. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2009.
- *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Muhammet Masum Vanlıoğlu. 15. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010.
- *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. 17. Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010.